

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

УДК 329.80УН:325.8](477)"20"
DOI: 10.33402/nd.2019-7-244-257

Ігор ГАВРИЛІВ

доктор історичних наук, доцент

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6815-520X>

e-mail: havryliv_i@ukr.net

ДО ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ПРОГРАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Зазначено, що втілення у життя національної ідеї усіх українців – це розбудова Української самостійної соборної держави на засадах демократії, законності, справедливості щодо розподілу благ, належний рівень життя громадян, успішне просування української культури та національних надбань, адекватне реагування на світові глобальні виклики й загрози щодо захисту національно-державницьких інтересів тощо. Констатовано, що все це затвердила у своїх ідейно-політичних постулатах у міжвоєнний період і стреміла до втілення у державотворчій програмі Організація українських націоналістів (ОУН) в роки Другої світової війни. Стверджено, коли би провідні держави, учасники війни, прислухалися до засад щодо перебудови світу під гаслом «Свобода народам – свобода людині!», то можна було б уникнути мільйонних людських жертв, масових руйнувань і десятиків років протистояння Заходу та Сходу. Очевидно, що теоретичні та практичні надбання українських націоналістів актуальні й зараз, і це визначає їхню значимість у розбудові України як незалежної держави та сприяє успішній боротьбі проти агресії Росії, ставши своєрідним заборолом щодо збереження надбань євроантлантичної цивілізації. Акцентовано, що прогресивні країни зобов'язані брати до уваги український чинник у подальшому поступі людства щодо забезпечення його стабільності та процвітання.

Ключові слова: Українська самостійна соборна держава, Організація українських націоналістів, національна ідея, державотворча програма, Друга світова війна, українські націоналісти, визвольна боротьба, тоталітарні режими.

Вибори президента та народних депутатів Верховної Ради України 2019 р. показали негативні результати згуртованих націоналістичних політичних сил: Всеукраїнського об'єднання (ВО) «Свобода», Конгресу українських націоналістів (КУН), Правого сектору, Національного корпусу (відповідно: Руслан Кошулинський – 1,62 % (9-те місце); ВО «Свобода» – 2,15 % (11-те місце)). Неприйняття політичної програми націоналістів електоратом свідчить про глибоку кризу праворадикального політичного табору. І це на шостий рік російської збройної агресії проти України, анексії Криму й окупації частини Донбасу, масового підйому патріотизму у всіх регіонах України, коли, за соціологічними опитуваннями, 96 % мешканців країни вважають себе щирими українцями (!?).

Враховуючи злободенність питання, актуально звернутися до недавнього минулого, коли ОУН в умовах окупації та розчленування України розробила конкретну програму державотворення і, незважаючи на несприятливі об'єктивні умови ворожих займанщин, негативних наслідків початку Другої світової війни, вдалося проголосити 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави, що стало історичним етапом національного державотворення.

Об'єктивному висвітленню діяльності ОУН діаспорній історіографії заважало гостре протистояння опонентів серед різних організаційних структур націоналістичних емігрантських кіл. Так, недоречно стверджено: «Нав'язування наддніпрянцям галицького націоналізму є для них глибокою образою»¹. Адже апологетами українського націоналізму були саме представники Великої України: Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Юрій Липа, Микола Сціборський, Дмитро Андрієвський, Дмитро Демчук, Євген Онацький, Роман Бжеський та ін. Із приводу проголошення відновлення Української держави зроблено закид «бандерівцям»: «В Галичині й на Волині пройшли масові арешти бандерівців і небандерівців, яких здеконспірувала хвороблива амбіція деяких “міністрів” – “проголосити” державу у Львові так, наче б Українська Держава не була проголошена 22.1.1918 року»². Опоненти на подібні твердження відповідали: «Українським критикам не важне те, що проголошено, але хто проголосив. Чи положення українського народу було б краще, якщо б Акту 30 червня не проголошено?»³.

Сумнозвісний Віктор Поліщук писав у Канаді, але його постулати виглядають відверто продиктованими з Москви: «В такій державі не мали місце такі добродетності як любов, милосердя, людяність, пошана особистості, рівність щодо права, толерантність, терпимість щодо національних і релігійних меншостей»⁴. Уже в сучасній Україні дехто був переконаний, видаючи бажане за дійсне: «“Гордіїв вузол” “українського питання” був зрештою “розрублений” наприкінці століття. І парадокс у тому, що історичне повалення здійснила аж ніяк не ОУН, яка доклала неймовірних зусиль і понесла неймовірні жертви в боротьбі за українську незалежність, а непримиримому та ненависному суперникові й ворогові українських націоналістів – Радянській владі» («“Гордиев узол” “украинского вопроса” был в конце концов “разрублен” на исходе столетия. И парадокс состоит в том, что историческое свержение принадлежит отнюдь не ОУН, затратившей неимоверные усилия и принесшей несчислимые жертвы в борьбе за украинскую независимость, а непримиримому и ненавистному сопернику и врагу украинских националистов – Советской власти»)⁵. Хоча історія не знає умовного часу і способу, але сучасні дослідники поляк Гжегош Мотика (Grzegorz Motyka) та українець Олександр Зайцев ніби в унісон стверджують: «... якби німці дозволили Українську державу, то вона мала би фашистський характер, як Хорватські усташи Павеліча. Української держави не врятував би III Райх, але всі її лідери стали

¹ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Накладом автора. Торонто, 1965. С. 174.

² Шуляк О. В ім'я правди. (До історії повстанчого руху в Україні). Роттердам, 1947. С. 13.

³ Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. Торонто, 1967. С. 356.

⁴ Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця). Харків, 2011. С. 194.

⁵ Коваль М. В. Организация Украинских Националистов (ОУН): уроки истории. *Отечественная история* (Москва). 2003. № 1. С. 53–54.

колабораціоністами, як Квіслінг, А. Власов, Тісо»⁶; «Незалежна держава Хорватія 1941–1945 років – добрий приклад того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона постала»⁷.

Позиція українських дослідників з Інституту історії України НАН України теж дивує своєю заангажованістю, коли вони безпідставно стверджують: «Керівництво емігрантської ОУН були патріотами, однак прагнули панувати над своїм народом. “Українська Самостійна Соборна Держава” (ця формула вживається в усіх документах обох ОУН, нерідко у вигляді аббревіатури – УССД) була потрібна їм тільки для власного ужитку»⁸. Також дехто ставить під сумнів реалістичність і повноту соціально-економічної частини державотворчої програми українських націоналістів та її дієвої імплементації у життя тощо.

Так, можна ствердити, що наявна історіографія не врахувала всіх аспектів діяльності ОУН щодо бачення перспектив і результатів у відновленні української державності, здебільша акцентуючи увагу на деструктивних елементах у динамічному розвитку подій напередодні та на початку Другої світової війни. Автори не використали відповідного методологічного інструментарію і джерельної бази, щоб повною мірою визначити державотворчі потуги українських націоналістів, які в середині 1940-х років висловили власну позицію щодо результатів своєї діяльності: «Ми українські революціонери вступили в УПА свідомі того, що може не один з нас України живим не побачить, але своєю поставою будемо дороговказом майбутнім поколінням і по наших трупах і кістках прийдуть ті, які докінчать це чого доля не дозволить нам закінчити, а знаючи історію ОУН і людей, які її очолюють навіть не сумніваюся в їх вірності і відданості народові і боремося не за уряди чи гонорари, а за велику ідею УССД, а уряди в ній будуть виконувати найкращі сили всіх шарів суспільства»⁹.

Мета статті – розкрити бачення українськими націоналістами перспектив визволення з-під ворожих займанщин та об’єднання усіх українських земель в єдину УССД; на основі трьох Програм ОУН 1929, 1939 та 1941 рр. показати дієвість й актуальність їх бачення розбудови української державності та її внутрішньої і зовнішньої політики щодо перетворення України на значиму потугу в колі розвинутих світових держав.

Ще на етапі розпрацювання ідеологічних основ українського націоналізму, напередодні Установчого конгресу ОУН, один з її ідеологів Дмитро Андрієвський відзначив: «Взаємодія духа і матерії є в усіх на очах. Наколи матеріальна форма направляє дух, дух творить із інертної матерії форму. В тім полягає містерія життя. Ся містерія відбувається в борні, муках, змаганнях. В такій то борні, внутрішніх і

⁶ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Instytut Studium Politycznych PAN oficyna wydawnicza RYTM, 2006. S. 92.

⁷ Зайцев О. *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії: монографія / наук. ред. Я. Грицак*. Київ: Критика, 2013. С. 324.

⁸ ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ, 2006. Ч. 1. С. 10–11.

⁹ Польша і Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Варшава; Київ, 2000. Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946 рр. / ред. кол.: М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, П. Кулаковський та ін.; упоряд.: З. Гайовнічек, С. Кокін та ін. С. 458.

зовнішніх змаганнях і має статися натхнення нашого етнічного тіла духом нації. Без того нема Нації, нема Держави, нема Самостійности. Буде механічна зліпка осіб, що служитиме погноєм для інших, буде чужеземне агентство, брехня, глум, сором для України... Державність і Самостійність є тими шляхами, що до них мусить стреміти Україна в сю хвилю. Се є аксіомою в свідомості кожного українця, гідного свого краю і свого часу, але не перестає бути метою наших старань, тому що дійсність ще не відповідає глибоким прагненням нашого національного організму...»¹⁰.

На Установчому конгресі були розпрацьовані теоретико-ідеологічні основи націоналізму як державотворчого явища та, серед іншого, зазначено: «Умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава... Для Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правної організації, означеної: Українська Самостійна Соборна Держава...»¹¹. Ідеологічний референт Проводу українських націоналістів (ПУН) Юліан Вассиян наголошував: «Під знаком державного чину стоїть будучність Української Нації, й тільки через нього зможе виявити свою духову й фізичну дозрілість у мірі, вимаганій потребами **повного** політичного визволення. Українці – велика нація, а на землі українській б'ють численні джерела будучого народного багатства. Біологічна сила нації та господарська видайність її землі – це два найголовніші факти, зумовлюючі політику підбою, що його здавна ведуть наші національні вороги»¹².

Важливе місце в роботі Установчого конгресу ОУН, який проходив у Відні з 27 січня по 3 лютого 1929 р., зайняло вироблення і прийняття концепції майбутнього державного ладу в Україні. Її суть така: «а) Україні потрібно пройти етапи державного будівництва: національне визволення, державне закріплення та розвиток; б) в часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу українській нації та найбільшу її відбірність назовні; в) на час перехідного періоду головна роль належатиме голові держави, який підготує створення законодавчих та виконавчих органів; г) основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування, кожний край матиме свій представницький законодавчий та виконавчий орган»¹³. Конгрес також зосередив зусилля на розробленні перспектив соціального й економічного розвитку майбутньої України. Щодо промислового, то доміантними мали бути державна, кооперативна та приватнокапіталістична форми власності. Основу аграрної політики становитиме середняцьке приватне землеволодіння, продаж і купівля землі – обмежені державним регулюванням. Загалом розвиток усього господарського

¹⁰ Український націоналізм. Антологія. 2-ге вид. / упоряд. В. Рог. Київ: ФОП Стеблик О. Москва, 2010. Т. 1. С. 76–77.

¹¹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. Т. 1: 1927–1930 / упоряд.: Ю. Черченко, О. Кучерук; ред. кол. В. Верига та ін. С. 158–159.

¹² Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / упоряд. В. Моравський. Львів, 2006. С. 183.

¹³ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. Мюнхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 6.

життя України бачили як поєднання державного з приватним. Широкий розвиток відводили кооперації¹⁴. Конгрес визначив розвинену соціальну політику та забезпечення 8-годинного робочого дня. Українська держава мала сприяти національній Церкві, а релігія – стати на сторожі морального виховання нації. Школа – єдина, безоплатна, обов’язкова. Допускали приватні навчальні заклади під контролем держави. На підставі загальної обов’язкової військової повинності мала бути збудована регулярна армія і військово-морський флот. У перспективі Україна мала стати важливим чинником східноєвропейської політики¹⁵.

Враховуючи труднощі тогочасного розвитку України, націоналісти, цілком слушно, вбачали тільки шлях національної революції для відновлення Української держави, а її забезпечення – лише встановленням національної диктатури. Пояснюючи вимоги цього постулату, оунівці стверджували: «... ми, націоналісти, проти інституту диктатури, як форми державного ладу за нормальних умов життя нації. Ми лише обстоюємо національно-революційну диктатуру, як перехідний етап, бо вона дає можливість українській нації доцільно та раціонально в найкоротший час вибороти собі визволення та незалежну державність. Коли національна диктатура виконає своє завдання, то в Україні встановиться нормальний лад на засадах народоправства. Українська нація цілком вільно зможе виявити свою волю через представницькі органи, а її суверенність буде розділена між головою держави, законодавчим тілом і вищим судом»¹⁶.

Розуміючи будівниче значення національної ідеї в побудові країни, конгрес зазначив, що майбутня Українська держава повинна будуватися на національній ідеї: «Засада великодержавності є для націоналізму невіддільна частина української національної ідеї. Україна – суцільна нація, і кожна її віднога повинна почувати себе нероздільною її часткою, кожна віднога має право і обов’язок в міру своїх сил і здібностей і відповідно до свого положення брати участь у державному будівництві»¹⁷.

Націоналісти добре усвідомлювали, що тільки повне усунення усіх окупантів з українських земель призведе до побудови держави. У зовнішній політиці відкидали орієнтацію на історичних ворогів нації, допускаючи союз із тими країнами, які вороже ставилися до недругів України: «Україна мусить стати наріжним каменем нового ладу на Сході Європи. Той лад має бути побудований швидше на рівновазі сил, а не на московській гегемонії і не на польській контролі... Використовуючи наявність большевизму і виступаючи водночас проти Росії і проти Польщі, Україна дістає слушну нагоду скінчити раз на все з нещасливою традицією хитання між Москвою і Варшавою і, вислизнувши з кліщів наших двох сусідок, здобути підпертя й союз поза ними. Крайня пора для України вийти у світ і голосно заявити свої домагання, усунувши всякі посередництва»¹⁸.

У 1930-х роках у середовищі українських націоналістів продовжувалося вдосконалення концепції державного будівництва майбутньої України. Так, ідеологічний

¹⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів... С. 7–10.

¹⁵ Там само. С. 12–15.

¹⁶ Розбудова Нації. Орган Проводу Українських Націоналістів (Прага). 1929. Серпень–вересень. Ч. 8–9. С. 255, 257.

¹⁷ Андрієвський Д. Політика націоналізму. *Розбудова Нації* (Прага). 1930. № 9–10. С. 221.

¹⁸ Там само. С. 223, 225.

референт КЕ (крайової ексекютиви) ОУН на ЗУЗ (Західноукраїнських землях) Ярослав Стецько опублікував низку праць, де тлумачив бачення стану справ у середовищі української суспільності та вказував на шляхи вирішення певних негативних явищ: «Чужі від трамтрадрації зокрема мусять бути люди чину і бачити нагу українську дійсність, де ще є рабство, безхарактерність, брак примітивної чесности, де ще перевертні і запродавці навіть у “провідних” кругах українських угруповань не перевелися. Боротьба з запродавством, ренегатством і нікчемністю мусить не уставати... Самовиховання і само опанування – це є основні шляхи росту еліти. Повний тип нової людини, чесної, характерної, в усьому житті, особистому, родинному, громадському, людини героїчної має дати наш рух. Еліта – провідна верства – це явище вічне, як вічне є поняття нації... Націю творить її еліта, зо смертю еліти – гине нація... ОУН ставляє сьогодні конкретні постулати перед кожною ділянкою життя і від кожного українця вимагає вкладу в українську державність теж у його професійній творчості... Вироблення світогляду йде шляхом вишколу інтелекту. Вихованню й вишколові як чинностям – відповідають волеві, етичні й інтелектуальні комплекси в людині, на творення й формування яких є саме спрямовані згадані чинності ОУН»¹⁹.

Окрім виховання проводу нації, оунівці враховували інтереси робітництва та селянства, відзначаючи: «Робітництво – це авангард нових, творчих ідей, втілення самостійної творчої праці, це майбутній організатор промислу в Україні. Село є кормителем міста, – тому й робітництво сильно сприяє розвиткові хліборобства, таким робом практично заіснує солідарна співпраця робітництва й хліборобства, тим більше, що голос серця, землі, однієї ідеї – дух нації їх усіх оживляє і єднає... Український робітник і хлібороб, європеець по психіці, організує своє життя на власний окцидентальний зразок. Він з цілим світом соціально-культурних ідей – це антипод Москви. Бо за вільну Україну – це означає водночас теж за індивідуально-родовий принцип власности на землю, за верстат праці для українського пролетаріату, за участь у владі його, за право працею здобути індивідуальної власности українського пролетарія, за героїчну культуру, взагалі за нове життя в цілому, в думці, слові й чині... Немає в нас традиції боротьби у внутрі власного народу в змислі руйнної і кровопролитної класової анархії... Без національно-політичної революції немає соціальної»²⁰. Актуально звучать слова щодо московського поневолення: «Терор – це єдине, що ще держить СССР вкупі. За Україну творчости – проти Москви, кочового азіатського паразита – станула українська націоналістична еліта»²¹.

Водночас Михайло Подоляк стверджував: «Устрій, до якого змагає український націоналізм, не тільки позначається дисципліною, творчістю та гієрархією. Його основою ціхою є також демократизм у правдивому розумінні цього слова, як політична й соціальна рівноправність усіх суспільних груп і яко дух солідаризму й товариськості між членами різних станів, що є складниками одної національної спільноти й співтворцем величі та сили спільної Батьківщини.

До динаміки, органічності й багатства суспільного життя Східних Українських Земель, додати націоналістичне наставлення й свідомість національного абсолюту –

¹⁹ Стецько Я. Наші шляхи. [Б.м.в, б.д.в.]. С. 4, 8, 12, 22.

²⁰ Стецько-Карбович Я. Українське робітництво. [Б.д., б.м.] С. 14–15, 19, 23, 27, 36.

²¹ Там само. С. 15–16.

ось історичне завдання Західних Земель при будові нового, націоналістичного суспільства в Самостійній Соборній Державі»²².

Один із членів Проводу ОУН М. Сціборський розвиваючи концепцію державотворення в умовах утвердження в Європі тоталітарних режимів, бачив перспективи досягнення мети в тому, що «... Український націоналізм змагає до створення політичного, соціального та господарського ладу самостійної Української Держави на принципах націократії»²³. Саме ця концепція була закладена в основу розпрацювання програми державотворення II Великим збором ОУН, який проходив у Римі з 27 по 29 серпня 1939 р. У результаті у Програмі ОУН визначено основну мету – змагання за відновлення Української самостійної соборної держави, що мало відбутися за допомогою конструктивної розбудови її внутрішнього ладу й величезних потенційних сил – імперських позицій на Сході Європи. В ідеологічних засадах програми стверджено, що націоналізм стоїть на позиції психологічного суспільного волюнтаризму й чинного ідеалізму в синтезі повноти творчого життя. Він прагне реалізації державного ідеалу зусиллями українців, організованих на принципах чинного ідеалізму, героїчної моралі та індивідуального почину. Щодо майбутнього устрою Української держави, то вказана його побудова на засадах націократії, де єдиною формою політичної організації населення буде Організація українських націоналістів. Свою позицію до національних меншин держава узалежнить від їхнього ставлення до визвольних змагань України та її державності. Організацію духовного життя нації пов'язано з родиною, яка мала відіграти основну роль у вихованні дитини; держава здійснюватиме постійний контроль за освітою, надаватиме всебічну підтримку українським Церквам (Православним і Греко-Католицькій), боротиметься з атеїзмом, виступатиме основним гарантом усебічного соціального забезпечення громадян. У розвитку народного господарства планували утверджувати різні форми власності: державну, громадську та приватну. Право власності на всі матеріальні засоби мало належати нації. Держава регулюватиме продаж і купівлю землі, а селянське господарство буде побудоване на праві приватної власності та спадковості, також забезпечуватиметься розвиток сільськогосподарських кооперативів. Промисловість і торгівля мали функціонувати в різних формах власності, але під фінансовим контролем держави. Збройні сили нації бачили сучасними й регулярними, а національну доктрину – наступальною. В Устрої ОУН теж зазначено, що голову Проводу обирає Великий збір і він одержує «повноваження Вождя, бо відповідає перед Богом, нацією й власним сумлінням». Голова скликає Великий збір ОУН, призначає членів ПУН, генерального суддю, головного контрольного, між сесіями Великого збору має право на законодавчу ініціативу»²⁴.

Очевидно, під впливом тоталітарних режимів, які утверджувалися у світі в 1930-х роках, зазнали змін Програма й Устрій ОУН. Вони віддзеркалювали автократично-елітарну форму організації та її ставлення до української нації. У прогнозованому будівництві країни зростає роль держави, фактично встановлена монополія на ідеологію й організацію політичного життя майбутньої України. Притаманним стає утвердження

²² Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму. *На службі нації*. Альманах (Париж). 1938. С. 44.

²³ Сціборський М. Націократія. Український націоналізм. Антологія. 2-ге вид. / упоряд. В. Рог. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2010. С. 115.

²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 72–76.

принципу вождизму в самій ОУН, чого не спостерігалось раніше. «Вождь» був над Великим збором як тоталітарний самодержець.

У зовнішньополітичному питанні націоналісти планували, що Україна стане важливим чинником у східноєвропейській політиці, очолить та організує боротьбу всіх поневолених Москвою народів: «Українська справа є справою європейсько-інтернаціональною. Маємо всі дані ототожнювати наші інтереси з інтересами цілої Європи і спиратися на європейську солідарність проти Сходу»²⁵. Діячі ОУН були переконані: «Самостійність України унормує рівновагу на європейському континенті в трикутнику – Україна–Німеччина–Італія, в парі з трикутником в Азії – Україна–Японія–Англія»²⁶.

Радянське керівництво пильно стежило за очільниками українського визвольного руху. Кремль усвідомлював, що українські націоналісти можуть перешкодити успішній експансії Москви в розгортанні прогнозованої Другої світової війни, тому вирішив завдати удару по Проводу ОУН, ліквідувавши полковника Євгена Коновальця, а згодом послабити дію організації розколом. Із приводу загибелі свого очільника, якого в Роттердамі 23 травня 1938 р. убив енкаведист-терорист Павло Судоплатов, Провід ОУН заявив: «Москва знала кого вбити, Москва розуміла, що Є. Коновалець – це Україна, а Україна – це Є. Коновалець. Але помиляється ворог, коли думає, що вбив ідею, вбиваючи її найбільшого поборника!»²⁷. Впливовий львівський часопис «Діло» зазначив: «Атентат на Євгена Коновальця свідчить про величезну актуальність воєнного конфлікту та про панічний страх перед ним у совітській верхівці»²⁸.

Активні пертурбації у Європі, які відбувалися з ініціативи Німеччини під гаслами побудови нового ладу на континенті на засадах самовизначення поневолених народів і встановлення справедливих кордонів між державами, враховуючи етнічно-історичні землі країн, хотіли використати українці. Так, із розпадом Чехословацької Республіки (ЧСР) постала Карпатська Україна, яка 10 жовтня 1938 р. проголосила автономію, а 15 березня 1939 р. – незалежність. Українські націоналісти брали активну участь у розбудові української державності на Закарпатті та захисті її від посягань угорських і польських противників. Новий очільник ОУН Андрій Мельник видав відповідну відозву до українського народу, у якій стверджував: «Боротьба наша йде далі проти всіх окупантів української землі! Її остаточна мета: Самостійна Соборна Українська Держава Києва, Львова, Ужгороду-Хусту й Чернівців!..

Чин Карпатської України потвердив ту правду нашої програми, що тільки власні сили, а не чужа поміч вирішать справу визволення української нації. Він доказав зайвий раз слушність нашої думки про те, що єдина сила, а ніякі міжнародні оманливі гасла, хоч би про самовизначення, має значення в світі. Він показав, що є слушною наша теза, що зовнішньо-політичні українські концепції мусять бути власнопідметні, окремі, а тільки посередньо зв'язані таким чином чи іншим укладом міжнародних сил, які тільки в означених точках можуть сходитися з нашою концепцією.

²⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 265. Арк. 75.

²⁶ ЦДАГО України. Ф. 3833. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 49.

²⁷ Гулик І. Євген Коновалець: за Україну, за її волю... *За вільну Україну* (Львів). 1992. 14 червня.

²⁸ Діло (Львів). 1938. 31 травня.

Українці! Націоналісти!

Перед нами зтяжна боротьба! Станьте на висоті завдання, покажіть себе гідними впавших братів! Скріпіть ще могутніше нашу боротьбу й як сказав великий Мазепа: Всі в один гуж, в один такт, щоб було одно стадо й один пастир! Остаточна перемога наша! Всі під прапора Україниського Націоналізму!»²⁹.

У зв'язку з подіями на Закарпатті українське питання опинилося у центрі міжнародної політики. Західна преса широко пропагувала думку, що Німеччина візьме під протекторат Карпатську Україну та здійснить визвольний похід на Схід із метою відродження Великої України як європейської житниці. Справді, на підтвердження цього німецький Райхстаг прийняв закон про заснування у столиці Карпатської України Хусті свого консульства на чолі з Шплеттштесером (ім'я не встановлено)³⁰.

Факт проголошення української державності на клаптику «Срібної Землі» дуже стурбував Кремль. Йосип Сталін (Іосиф Сталин) 10 березня 1939 р. у промові на XVIII З'їзді Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) висміяв ідею приєднання Радянської України до Закарпаття. При тому зазначив, що західні країни провокують загострення відносин між ССРСР і Німеччиною. У Берліні відразу ж відповідно відреагували, дозволивши мадярам окупувати Карпатську Україну. У результаті «українське питання» призвело до зближення двох агресорів, які підписанням у Москві проти ночі 24 серпня 1939 р. Пакту про ненапад та таємними протоколами щодо сфер впливу на Сході Європи фактично розпочали Другу світову війну. Провід українських націоналістів заявив: «За допущення червоної Москви в Європу – Німеччина несе велику історичну відповідальність. Цим актом вона зокрема (як у випадку з Чехо-Моравією і Карпатською Україною) уневажила нею ж голошені гасла національного самоозначення...»³¹. Водночас оунівці передбачали: «Для Німеччини пакт може послужити початком поразки в майбутньому»³².

Очевидно, події на Карпатській Україні, коли українські патріоти першими вступили у збройну боротьбу з агресором, стали прологом нової світової війни. Незважаючи на поразку, оунівці здобули перший військовий досвід, прозвонували можливий розвиток української справи у ближчій перспективі перебігу міжнародних подій. Із розгортанням військових дій у Європі, упадком Польської держави, окупацією більшовиками Західної України, входженням крайньозахідних українських земель до Генерального Губернаторства з центром у Кракові, незважаючи на розкол ОУН, який дещо послабив організацію, вдається Закордонному центру українських націоналістів постійно підтримувати зв'язок із краєм через бойовиків, засланих нелегально через кордон. Весною 1940 р. розроблено й донесено до крайової екізутивної «Єдиний генеральний план повстанського штабу ОУН». У ньому стверджено, що в Україні назріває революція і мільйони людей візьмуть зброю, щоб підняти збройне повстання для знищення ворога і створення своєї Української держави³³.

²⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 406. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 1.

³⁰ Там само. Ф. 344. Оп. 1. Спр. 132.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4331. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 70.

³² ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 122.

³³ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 22–58.

Незважаючи на несприятливий для України початок світової війни, обидві ОУН мали надію, що з розгортанням воєнних дій позитивно вирішиться питання відновлення державності. ОУН(м) дотримувалася лінії, що прогнозований конфлікт між Німеччиною та СРСР об'єктивно призведе до відновлення незалежності України. Цю позицію підтримували Український центральний комітет на чолі з д-ром Володимиром Кубійовичем у Кракові та Українське національне об'єднання в Берліні, очолюване Тимошем Омельченком. Вони створили Державну комісію, яка працювала над проектом відновлення української державності під німецьким протекторатом.

Натомість Революційний провід (РП) ОУН, очолюваний Степаном Бандерою, у грудні 1940 р. у Маніфесті проголосив: «Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєдайні народи, валиться від їх визвольних ударів. Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини. Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів»³⁴. На II Великому зборі РП ОУН(б), який проходив у Кракові з 31 березня по 3 квітня 1941 р., була прийнята Політична програма, де вироблено стратегію і тактику діяльності в умовах розгортання воєнних дій. Зокрема, наголошено: «ОУН бореться за Суверенну Соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі...»³⁵. ОУН(б) створила Комісію державного планування, яку очолив правник Володимир Горбовий. Також проведено відповідні заходи щодо об'єднання усіх українських політичних сил у Всеукраїнську Раду на демократичній парламентарній основі, що мала сприяти створенню майбутніх органів влади в самостійній Україні. З ініціативи ОУН(б) у червні 1941 р. організовано Український національний комітет, до складу якого увійшли представники майже всіх національних політичних сил, за винятком ОУН(м) та УНО (Українського національного об'єднання). У надісланому 15 червня 1941 р. ОУН(б) Меморандумі до вищого керівництва Третього Райху застережено: «Існує багато об'єктивних реальних підстав для створення природного союзу між Німеччиною і Україною, який би ґрунтувався на щирій дружбі, для взаємного плідного співробітництва у всіх галузях... Навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами...»³⁶.

У німецьких військово-політичних колах не було єдиної позиції щодо українського питання. Керівник Абверу Вільгельм Канаріс (Wilhelm Canaris) сприяв українським націоналістам, дозволивши створити два допоміжні формування у складі батальйону «Бранденбург–800» – «Нахтігаль» і «Роланд». В українських колах їх називали Дружинами українських націоналістів – праобраз майбутніх українських збройних сил. Натомість німецька служба безпеки пильно стежила за українськими націоналістами. Так, у донесенні шефа поліції в Берлін від 21 червня 1941 р. ідеться про позицію В. Кубійовича й А. Мельника щодо створення Української держави під

³⁴ Маніфест Організації Українських Націоналістів. (грудень 1940). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів...* С. 21.

³⁵ ОУН в світлі постанов Великих Зборів... С. 45.

³⁶ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів у 4-х т. / збір. і впорядк. В. Косик. Львів, 1997. Т. 1. С. 58–85.

німецьким протекторатом і позицію С. Бандери за об'єднання усіх українських політичних сил, яке підтримало більшість активних політиків³⁷.

З початком німецько-радянської війни каталізатором національно-державницького відродження став спеціальний загін ОУН(б) у складі близько 20 осіб: Ярослава Стецька, Ярослава Старуха, Івана Равлика, Василя Кука, Лева Ребета й інші, які в авангарді німецьких військ разом із групою «Нахтігаль», очолюваною Романом Шухевичем, увійшли до Львова, де і проголосили 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави³⁸.

З ініціативи ОУН(б) був створений уряд – Українське державне правління (УДП) на чолі з Ярославом Стецьком на коаліційній основі, передпарламент – Рада сеньйорів, очолювана старійшиною галицького політикуму Костем Левицьким, створено органи управління на місцях, Українську народну міліцію на чолі з Іваном Равликом, Українську революційно-національну армію з керівником лейтенантом Іваном Климівом («Легендою»). Також призначені посли до низки держав. Державотворчі заходи, які дійшли й до околиць Києва, схвально зустріло українське громадянство, благословили їх і єрархи Церков. Вважалося, що УДП – це тимчасовий уряд Української держави, який діятиме до скликання у столиці Всенародних зборів міст і сіл України. Також планували, що місцеві управління та громадські установи творитимуться не з почину уряду, а «методом з низу», тобто з ініціативи мешканців окремих регіонів. Оунівські похідні групи понесли ідею відродження української державності на всі етнічно-історичні землі до Криму й Кубані, повсюдно зустрічаючи розуміння та підтримку від національно свідомого громадянства. Натомість наші противники різко негативно віднеслися до державотворчого прагнення українців. У результаті нацистські кола провели арешти очільників ОУН(б), керівників УДП та низки націоналістичних активістів.

Зважаючи на актуальність основного для української державності та гостросоціального земельного питання, треба наголосити на значимості підготовленого «Проекту земельного устрою УДП», у якому стверджено: «Земля належить українській нації і перебуває в повному розпорядженні держави.

Земля вилучається з товарного обігу, тобто не може продаватися і купуватися.

Держава може передавати землю для користування юридичним особам.

Сільськогосподарську експлуатацію землі українська нація доручає станові українських селян-хліборобів.

Для того земля передається у безтермінове спадщинне користування – не менше 2-х душ. Чоловіки старше 18 р., якщо їх батьки мали власну або орендовану землю і проводили сільське господарство до 1939 р. на СУЗ і до 1941 р. на ЗУЗ.

Жінки – вдови з дітьми, якщо їх чоловіки мали землю.

Діти – сироти.

Чоловіки старше 18 р., які після 1933 р. не менше 5 р. працювали на землі»³⁹.

³⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, 1991. Т. 21: УПА в світлі німецьких документів / ред. П.-Й. Потічний. С. 17–19.

³⁸ Більш детально див.: Гаврилів І. УВО-ОУН: в боротьбі за Українську Державу. Львів: Вид-во «Левада», 2019. С. 343–371.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

Отже, очевидно, що ідейно-теоретичні напрацювання та шляхи реалізації програми державотворення ОУН були адекватними щодо ситуації на українських землях із врахуванням мінливої міжнародної ситуації напередодні та під час Другої світової війни. Вони звучать досить реалістично в наші дні. Тому українському політикуму, представникам влади – як центральній, так і на місцях – бажано ознайомитися із напрацюваннями українських націоналістів та імплементувати їх у свої програми дій щодо втілення у життя національної ідеї – скріплення усіх сфер української державності. А праворадикальним політичним силам можна порадити змінити риторику, сприяти просуванню на керівні посади в органах влади всіх рівнів, відповідних державних інституцій, людей не з ближчого оточення, а перевірених у справах: компетентних, фахових, патріотично налаштованих, вольових і дієвих особистостей для успішної реалізації мети, поставленої ще 90 років тому, – розбудови й утвердження на всіх етнічно-історичних землях самостійної соборної Української держави.

REFERENCES

1. Andriievskiy, D. (1930). Polityka natsionalizmu. *Rozbudova Natsii (Prague)*, 9–10, 221 [in Ukrainian].
2. Cherchenko, Yu., & Kucheruk, O. (Comps.). (2005). *Dokumenty i materialy z istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv* (Vol. 1). Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
3. Danylenko, V. & Kokin, S. (Comps.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia» [in Ukrainian].
4. Dilo (Lviv). (1938, Traven) [in Ukrainian].
5. Havryliv, I. (2019). *UVO-OUN: v borotbi za Ukrainsku Derzhavu*. Lviv: Vyd-vo «Levada» [in Ukrainian].
6. Hulyk, I. (1992, Cherven 14). Yevhen Konovalts: za Ukrainu, za yii voliu... *Za vilnu Ukrainu (Lviv)* [in Ukrainian].
7. Kosyk, V. (Comp.). (1997). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv u 4-kh* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
8. Koval, M. V. (2003). Orhanizatsyia Ukrainskikh Natsyonalistov (OUN): uroki istorii. *Otechestvennaia istoriia (Moscow)*, 1, 53–54 [in Russian].
9. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2006). *OUN v 1941 rotsi. Dokumenty: v 2-kh ch.* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
10. Manifest Orhanizatsii Ukrainskyi Natsionalistiv (hruden 1940). (1955). In *OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 rr.: zb. dok.* (p. 21). Munich: Vydannia Zakordonnykh Chastyn Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv [in Ukrainian].
11. Moravskiy, V. (Comp.). (2006). *Konhres Ukrainskykh Natsionalistiv 1929 r.: dokumenty i materialy*. Lviv [in Ukrainian].
12. Motyka, G. (2006). *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Dzialalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warsaw: Instytut Studium Politycznych PAN oficjna wydawnicza RYTM [in Polish].

13. OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 rr.: zb. dok. (1955). Munich: Vydannia Zakordonnykh Chastyn Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv [in Ukrainian].
14. Podoliak, M. (1938). Suspilnyi зміst natsionalizmu. In *Na sluzhbi natsii. Almanakh* (p. 44). Paris [in Ukrainian].
15. Polishchuk, V. (2011). *Hirka pravda. Zlochynnist OUN-UPA (spovid ukraintsia)*. Kharkiv [in Ukrainian].
16. Potichnyi, P.-Y. (Ed.). (1991). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoii Armii* (Vol. 21). Toronto [in Ukrainian].
17. Rozbudova Natsii. (1929, Serpen–Veresen). *Orhan Provodu Ukrainskykh Natsionalistiv (Prague)*, 8–9, 255, 257 [in Ukrainian].
18. Shevchuk, S. (1965). *Pora skazaty pravdu pro nashi vyzvolni zmahannia dobytysia voli dlia Halytskoi zemli 1918–1939*. Toronto: Nakladom avtora [in Ukrainian].
19. Shuliak, O. (1947). *V imia pravdy (Do istorii povstanchoho rukhu v Ukraini)*. Rotterdam [in Ukrainian].
20. Stetsko, Ya. (1967). *30 chervnia 1941. Proholoshennia vidnovlennia derzhavnosti Ukrainy*. Toronto [in Ukrainian].
21. Stetsko, Ya. Nashi shliakhy. [B.m.v, b.d.v.] [in Ukrainian].
22. Stetsko-Karbovykh, Ya. Ukrainse robitnytstvo. [B.d., b.m.] [in Ukrainian].
23. Stsiborskyi, M. (2010). *Natsiokratii. Ukrainskyi natsionalizm. Antolohiia* (V. Roh, Comp.). (2nd ed). (Vol. 1). Kyiv: FOP Stebeliak O. M. [in Ukrainian].
24. Viniarchyk-Kossakovska, M., Haiovnichek, Z. & Kulakovskyyi, P. (Eds.). (2000). *Polshcha i Ukraina u trydtsiatykh-sorokovykh rokakh XX stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb* (Vol. 2). Warsaw; Kyiv [in Ukrainian].
25. Zaitsev, O. (2013). *Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): Narysy intelektualnoi istorii: monohrafiia* (Ya. Hrytsak, Ed.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Ihor HAVRYLIV

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6815-520X>

e-mail: havryliv_i@ukr.net

ON THE QUESTION OF THE RELEVANCE OF THE STATE FORMING PROGRAM OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS

Implementation of the national idea of Ukrainians into life is the development of the Ukrainian independent unite state. It is based on principles of democracy, law, equity, in the distribution of welfare, a proper level of life, the successful development of the Ukrainian culture and national achievements, the adequate reaction on global challenges and threats in the protection of national and state interests, etc. All this was worked out in the ideological and political postulates during the interwar period and tried to implement the state-forming program of the Organization of Ukrainian Nationalists in the years of World War II. If the leading states, war participants listened to these principles concerning the building of the world under the motto: «Freedom to Peoples – Freedom to Man!» it would be possible to avoid millions of human victims, mass destruction, and many years of confrontation of the West and East. Theoretical and practical gains of the Ukrainian nationalists are actual at present-day as well and underline

their importance in the development of Ukraine as an independent state. It facilitates the successful struggle against Russia's aggression, becoming the specific protection in saving of the gains of Euro-Atlantic civilization. Progressive countries have to take the Ukrainian factor into consideration in the further progress of humanity in guaranteeing its stability and prosperity.

Keywords: Ukrainian Independent Unite State, Organization of Ukrainian Nationalists, national idea, state forming program, World War II, Ukrainian nationalists, liberation struggle, totalitarian regime.